

Політичні причини етноконфліктних ситуацій

Етноконфліктні ситуації зазвичай виникають внаслідок не тільки економічних, а й різних політичних, культурно ідеологічних причин, тісно переплєтених між собою. Ця констатація не означає відмови від визнання того, що саме чинники соціально-економічного характеру чи не найчастіше спричиняють напругу в міжетнічних взаєминах. Надто, коли етногрупи є носіями різних економічних інтересів або належать до соціальних страт, що перебувають на протилежних майнових полюсах. Однак сила і вектори соціально-економічних впливів на виникнення і розвиток етноконфліктних ситуацій у багатьох випадках залежать від політичних дій. Останні можуть сприяти послабленню або усуненню економічних причин конфліктів не меншою мірою, ніж стимулювати суспільне невдоволення. Таке невдоволення посилюється, приміром, у випадку спроб політичного закріплення соціально-економічних переваг однієї або кількох етногруп відносно тих носіїв певної етнічності, які вважають себе обділеними. У подібних залежностях не останнє місце посідають ті, що мають відношення до наявних, позірних або вірогідних у майбутньому відмінностей між етносами у їхньому політико-правовому статусі, можливостях впливати на ухвалення й реалізацію владно-управлінських рішень, в тому числі стосовно соціально-економічної сфери.

У позначених контекстах слухним видаються твердження, що навіть коли визнати економічні чинники основними генераторами етнічних конфліктів, то однаково не можна відшукати підтвержень прямій причинній залежності між зменшенням економічної нерівності і послабленням і послабленням напруженості між етногрупами. Немає такої безпосередньої залежності й між зростанням економічної нерівності та посиленням міжетнічних колізій. До конфлікту можуть призвести дії його суб'єктів стосовно не тільки соціально-економічних, а й суто політичних

питань. Серед останніх — статус групи етнополітичній ієрархії, її участь у владі, рівність конституційних прав і т.п. До конфліктногенеруючих чинників належить також недостатня відкритість політичної еліти для входження до її кола представників різних етнічних спільнот; адже саме від цього верхнього прошарку суспільства великою мірою залежить вирішення питань розподілу благ, доходу, освіти та інших життєвих можливостей.

Політичні причини виникнення конфліктів, подібно соціально-економічним причинам, проявляються тоді й там, коли і де виникає, з одного боку, структурна нерівність між групами та регіонами, а з другого — відчувається невідповідність між обіцяною рівністю і фактичним результатом. В період Української революції 1917–1921 рр. такі ситуації виникали, зокрема, як наслідок проваджуваної владними режимами національної політики, серед інструментів і особливостей якої не останнє місце посідали етнічне маніпулювання і подвійні стандарти або ж лицемірство.

Така політика влади в Україні в ряді випадків виступала як чинник етноконфліктних ситуацій, навіть тоді, коли причини цих ситуацій сформувалися не в дореволюційному минулому, а породжені вже реальністю. Такий зв'язок минулого з реаліями Української революції виразно засвідчували проблеми політичного, правового статусу окремих етнospільнот. Для останніх ці проблеми були не менш важливими, ніж питання справедливого розподілу соціально-економічних ресурсів.

Державні органи різних провладних режимів в Україні періоду визвольних змагань часто були вимушені займати жорстку безкомпромісну позицію, особливо коли до цього спонукала необхідність захисту того чи іншого державного устрою. В таких випадках загострювалися етнополітичні відносини між центральною владою та іншими етнополітичними суб'єктами. Таким чином, в проблемі національно-державного будівництва вирішення національного питання стало основною стратегічною метою Центральної Ради. Як вже зазначалось, її лідери розумі-

ли, що для цього перш за все потрібно було порозумітися з неукраїнською революційною демократією. Загалом це виявилось справою неважкою. Принципові положення були вироблені на Всеукраїнському національному конгресі. Дещо пізніше вони були конкретизовані у I Універсалі Центральної Ради. «В горах і тих місцях, — зазначалось в ньому, — де українська людинність живе всуміш з іншими національностями, приписуємо нашим громадянам негайно прийти до згоди й порозуміння з демократією тих національностей і разом з ними приступити до підготовки нового правильного життя.

Центральна Рада покладає надію, що народи неукраїнські, що живуть на нашій землі, також дбатимуть про лад та спокій в нашім краю і в цей тяжкий час вседержавного безладдя дружно, одностайно з нами стануть до праці коло організації автономії України»¹. Також в Універсалі констатувалося, що Тимчасовий уряд не може дати ладу в Україні, і на цій підставі формулювався заклик — «однині самі будемо творити наше життя». Зачитаний на II Всеукраїнському військовому з'їзді, Універсал знайшов підтримку 2500 делегатів, які представляли близько 2 млн. українців-військовослужбовців фронтових та тилкових частин армії. З'їзд у своїй резолюції висловив недовіру Тимчасовому урядові, зазначив, що він «цілковито не розуміє національних відносин на Україні, перешкоджає великій організаційній роботі українського народу». Зважаючи на це, з'їзд вимагав негайно приступити «до фактичного переведення в життя підстав автономного ладу»².

Непоступливість Тимчасового уряду зазнала осуду в українському середовищі, а радикальні дії Центральної Ради викликали бурю захоплення. На адресу Центральної Ради надійшли сотні телеграм, які підтримували ідеї I Універсалу. Обговорення Універсалу стало загальнонародною справою і перетворилося

¹ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 1. — К.: Наукова думка, 1996. — С. 104-105.

² Див.: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 1. — С. 536.

в свого роду плєбісцит українців, у ході якого визначилася недовіра до Тимчасового уряду і підтримка Центральної Ради.

Абсолютно протилежним виявилися настрої в середовищі російських політичних партій. І праве і ліве крило (за винятком більшовиків) російської революційної демократії кинулися таврувати дії українців. Кадетська «Речь», меншовицька «Рабочая газета», есерівське «Дело народа» відкрито критикували І Універсал, звинувачували Центральну Раду за «ленінство у національному питанні». Ухвалення І Універсалу газета «Речь» кваліфікувала як ще одну ланку німецького плану розкладу Росії, а дії Центральної Ради — як відмову підкорятися Тимчасовому уряду. Кадети вважали, що «вчинок українців є прямим злочином проти закону, який вимагає проти себе негайного застосування суворих законних покарань»³.

Певною віхою у вирішенні національного питання в Україні став ІІІ Універсал Центральної Ради. По-перше, в ньому окреслювалася територія Української Народної Республіки. Це, в свою чергу, знімало з порядку денного відому проблему населення України. А, по-друге, — Центральна Рада зробила ще один крок до розв'язання питання національних меншин. З цього приводу в Універсалі зазначалось: «Український народ, сам довгі роки боровшись за свою національну волю і нині її здобувши, буде твердо охороняти волю національного розвитку всіх народностей, на Україні суцїх, тому оповіщаємо, що народам великоруському, єврейському, польському та іншим на Україні признаємо національно-персональну автономію для забезпечення їм права і свободи самоврядування в справах їх національного життя, та доручаємо нашому Генеральному секретарству національних справ подати нам в найближчому часі законопроект про національно-персональну автономію»⁴.

³ Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект. — К., 2000. — С. 70-71; Верстюк В.Ф., Горобець В.М., Толочко О.П. Україна і Росія в історичній ретроспективі: Українські проекти в Російській імперії. — К., 2004. — С. 442, 445.

⁴ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 1. — С. 401.

Представник ППС (лівиці) К. Лукашевич у заяві від своєї партії повідомив, що вона приєднується до революційного руху української демократії, оскільки остання майбутній федеративний зв'язок з Росією ґрунтує на державності України⁵. Отже представники лівих, уособлювали польський революційний рух, підтримували ідею проголошення державності України, а тому схвально сприйняли III Універсал у тих частинах, що стосувалися проголошення УНР та надання польському народу в Україні національно-персональної автономії для забезпечення прав і свобод у справах національного життя. Разом з тим, негативною була реакція польських партій на задекларовану Універсалом ліквідацію права власності на землю, передачу її в розпорядження земельних комітетів без викупу. При голосуванні Універсалу на Малій раді В. Рудницький утримався, мотивуючи це своєю незгодою з вирішенням аграрного питання, і склав повноваження члена Центральної Ради. Подібну позицію зайняли М. Міцкевич, І. Волошиновський — член губернської земської управи, ряд інших представників польської громади, що працювали в низових структурах влади. Протест проти відокремлення землі від рук власників підписали всі польські організації, наголошуючи на тому, що це матиме фатальні наслідки для України, зачіпає інтереси тисяч людей, пов'язаних з хліборобством. У заяві-протесті підкреслювалось, що така аграрна реформа нанесе шкоду порозумінню з найближчим сусідом. В ній, зокрема підкреслювалось: «З огляду на те, що земельна реформа на Україні, касуючи приватну власність на землю тим самим руйнує економічні підвалини життя великого числа поляків, здавна осілих на Україні, існування котрих через особливий склад польського громадянства на Україні економічно було тісно зв'язане з польською буржуазією ППС домагається: а) щоб при вирішенні земельної справи було взято на увагу ці особливі обставини польської людності на Україні та щоби було забезпечено існування і можливість найти працю всім, хто ма-

⁵ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 1. — С. 312.

тиме шкоду від земельної реформи; б) щоби в рівній мірі наділено було землею як місцеву польську трудову людність на Україні, так само і тих поляків-виселенців, що забажають лишитись громадянами України»⁶. Натомість ППС-лівия на засіданні 12 листопада 1917 р., підтримавши Універсал в цілому, зажадала від Центральної Ради матеріальної допомоги польським культурно-освітнім товариствам, утримання польських біженців, надання землі всім полякам, які виявлять бажання залишитись громадянами України⁷. Негативна реакція поляків на аграрну частину Універсалу переносилась на оцінку акту в цілому і позначалась на їх ставленні до УНР, що зумовлювалось, насамперед, їх економічними інтересами. Тут варто нагадати, що в руках польських великих і середніх землевласників Київщини, Волині та Поділля знаходилась половина усіх земель⁸.

Тим часом м'якша поведінка центру унеможлилювалася з огляду на суспільну вагу питань, які викликали етнополітичне протистояння.

Політичні причини виникнення міжетнічних конфліктів найчастіше пов'язані були з питаннями участі у владі, що розглядалося етнотупою як ефективний ресурс реалізації її інтересів. Саме ж виборювання влади історично пов'язане з діяльністю і суспільним призначенням політичних партій. Як наслідок, реалізація інтересів етнічних спільнот у полі етнічній тогочасній Україні великою мірою визначалася ситуацією в політико-партійному просторі. З одного боку політичні партії в пошуках суспільної підтримки включали у свої програми питання, що були актуальними для етнічних громад. З другого боку, етнічні сегменти суспільства самі демонстрували готовність до підтримки тих політичних сил, в яких вбачали захисників своїх інтересів. Впродовж весни 1917 р. відбувся цілий ряд з'їздів

⁶ Нова Рада. — 1917. — 28 листопада.

⁷ Див.: Нова Рада. — 1917. — 15 листопада.

⁸ Див.: Гудь Б., Голубко В. Нелегка дорога до порозуміння. — Львів, 1997. — С. 7.

політичних партій національних меншин з метою вироблення їхніх програм та визначення тактики в Українській революції.

Найбільш впливовою з усіх загальноросійських партій в Україні була Партія народної свободи, більш відома як партія кадетів. Головною базою кадетів в Україні були великі міста — Київ, Миколаїв, Харків. В її організаціях, що діяли на території України, було зосереджено 7,5–8 тис. чоловік⁹. Соціальну базу партії становили вищі кола ліберальної інтелігенції і чиновництва, середня буржуазія, земці. Національний склад партії: росіяни, українці, євреї¹⁰. Партія народної свободи відновила свою діяльність після початку революційних заворушень. Кадети стали на захист інтересів імперії. У 1917 р. партія «зайняла відверто ворожу позицію щодо визвольних змагань українського народу і почала прямувати до відбудови централістичної єдиної неділимої Російської імперії»¹¹.

Програма партії, прийнята на Установчому з'їзді 18 жовтня 1905 р., і до якої внесені зміни на II з'їзді у січні 1906 р. і на VI з'їзді у травні 1917 р. проголошувала: «Збереження державної єдності Росії — це та межа, яку партія не переступить. Розклад держави на суверенні, хоч би й частково, одиниці для партії цілком неможливий...»¹².

Пункт 1 Програми партії закріплював рівність перед законом всіх російських громадян, незалежно від національності, ліквідацію станових привілеїв: «...всі обмеження особистих і майнових прав поляків, євреїв і всіх без винятку інших окремих груп населення повинні бути скасовані»¹³.

⁹ Старух О. Український трикутник: унітаристи, самостійники, федералісти // Українська революція: 1917 — поч. 1918. Проблеми, пошуки, узагальнення. Збірник наукових статей. — Запоріжжя, 1998. — С. 66.

¹⁰ Гриценко А. Політичні сили в боротьбі за владу в Україні (кінець 1917 — початок 1919 рр.). — К., 1993. — С. 47.

¹¹ Куртяк В. Етнічний фактор у діяльності політичних партій в Україні 1917–1921 років. — К., 2006. — С. 58.

¹² Центральний державний архів громадських об'єднань України (Далі — ЦДАГО України). — Ф. 268. — Оп. 1. — Спр. 15. — Арк. 1.

¹³ ЦДАГО України. — Ф. 20. — Оп. 1. — Спр. 15. — Арк. 1.

Пункт 11 Програми передбачав гарантію права на культурне самовизначення, тобто повну свободу вживання мов національних меншин, свободу створення і утримання навчальних закладів, збереження та розвиток мови і культури кожної народності.

Партія не визнала Універсали Центральної Ради. Так у відозві Полтавського комітету партії кадетів з приводу I Універсалу Раду названо «самозваним» та шовіністичним керівництвом, яка намагається посварити росіян та українців. А питання щодо долі України повинні, на думку авторів відозви, вирішити виключно Всеросійські Установчі збори¹⁴.

Після прийняття III Універсалу послідувала відозва Київського комітету партії кадетів, в якій було визначено позицію щодо УНР: кадети виступали проти цієї держави, «за вільну автономну Україну в тісному єднанні зі всією Росією»¹⁵.

Партія кадетів мала своє представництво в Центральній Раді. Із 202 дійсних членів і 51 кандидатів кадети отримали 10 місць дійсних членів і 2 місця кандидатів¹⁶.

З питанням автономії було тісно пов'язане національне питання в Україні, взаємини між українцями та національними меншинами. Партія кадетів засуджувала імперський централізм в управлінні і гоніння на національну культуру, разом з тим зазначалось, якої шкоди може нанести суверенізація окремих одиниць імперії. Тому автономія, за переконанням кадетів, не тільки не розв'яже національне питання в імперії, а, навпаки, ускладнить його. Цікаво, що і національне питання кадети тлумачили як культурно-побутове. Говорячи про автономію всередині імперії, кадети були готові її виділити «вищим територі-

¹⁴ Центральний державний історичний архів України. — Ф. 832. — Оп. 2. — Спр. 1092. — Арк. 1.

¹⁵ Український національно-визвольний рух (березень-листопад 1917 р. Документи і матеріали. — К., 2003. — С. 827–828.

¹⁶ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 1. — С. 208.

альним союзом, об'єднаним за ознакою національних чи економічних особливостей...»¹⁷.

Таким чином, відповідно до вище зазначеного положення, на автономію Україні могли претендувати як Полісся чи Слобожанщина за своїми культурно-побутовими особливостями, так і Донбас за своїми економічними особливостями. Причому на теренах України автономні права мали бути збережені і за національними меншинами. А українці за цією схемою мали прав стільки ж, як і інші народи, що проживали на території України.

Природно, що більшість кадетів не підтримала IV Універсал Центральної Ради. Їхня політична платформа узагальнена в спеціальному документі — «Положенні», основні пункти якого рекомендували співпрацю з українськими демократичними партіями, які не визнали самостійності України. У цій співпраці необхідно враховувати «волю населення», яка повинна бути визначальною як в місцевому самоврядуванні, так і в питаннях національності¹⁸.

Підтримували ідею унітарної держави і російські меншовики. У 1917 р. в Україні діяло 50 місцевих осередків РСДРП (м), чисельність їх членів сягала 40 тис.¹⁹. Партія мала представників у Центральній Раді та Малій раді. Відповідно до «Постанови комісії в справах проекту поповнення національного складу Української Центральної Ради представниками народів, що живуть на Вкраїні в меншості» від 28 червня 1917 р., меншовики отримали 2 місця²⁰. Фракція меншовиків у Центральній Раді підтримувала вимогу української автономії у складі Російської федеративної держави.

Резолюція Київського обласного з'їзду РСДРП (м) — квітень 1917 р. — запропонувала демократичну республіку «з визнанням за областями, які відрізняються етнографічними і куль-

¹⁷ ЦДАГО України. — Ф. 268. — Оп. 1. — Спр. 6. — Арк. 4–5.

¹⁸ ЦДАГО України. — Ф. 268. — Оп. 1. — Спр. 6. — Арк. 73–75.

¹⁹ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 1. — С. 537.

²⁰ Там само. — С. 139.

турно-господарськими особливостями, права на автономію з власними представницькими зборами, зберігаючи єдність Росії як державно-господарського організму»²¹.

Меншовики стояли на позиції, що нації, які відроджуються, мають право на самовизначення, на заснування шкіл з національною мовою викладання. При обговоренні III Універсалу російські меншовики вимагали національно-персональної автономії для всіх національних меншин і в першу чергу для «великоросів», поляків та євреїв.

Про ставлення до національного питання зі сторони російських меншовиків говорять і рішення партійних форумів. Так, наприклад, 30 листопада — 7 грудня 1917 р. в Петрограді відбувся надзвичайний з'їзд партії меншовиків, де були представлені меншовицькі організації від всіх українських губерній. 4 грудня 1917 р. з'їзд прийняв резолюцію «Про автономію областей», в якій говорилося, що тільки загальноросійські Установчі збори повинні вирішувати суперечливі національні питання про автономію, кордони автономних національних областей, про взаємовідносини окремих національностей між собою в державі. Взагалі ж меншовики продовжували свою політичну лінію на збереження «єдиної і неподільної Росії».

3–5 грудня 1917 р. у Києві відбулася крайова нарада меншовиків України, на якій були присутні посланці з Київської, Катеринославської, Чернігівської, Волинської, Полтавської, Харківської, Херсонської губернських організацій. Нарада розглянула питання про відношення до українського руху і прийняла постанову, в якій зазначалося, що «необхідна енергійна й активна підтримка Центральної Ради, активне співробітництво з українською демократією в справі державного будівництва України, участь представників партії у Генеральному секретаріаті»²².

²¹ Український національно-визвольний рух (березень-листопад 1917 р.). Документи і матеріали. — С. 241.

²² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (Далі — ЦДАВО України). — Ф. 4656. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 78.

Програма більшовиків містила тезу про визнання права нації на самовизначення «аж до відокремлення», але висувалась вимога — не змішувати це право з питанням необхідності відокремлення тієї чи іншої нації в той або інший час.

Факти свідчать, що більшовики підтримували українські вимоги лише в цілях підризу влади Тимчасового уряду. Так, наприклад, київський комітет РСДРП(б) після проголошення І Універсалу прийняв резолюцію, в якій зазначалось, що він «підтримує гасло широкої обласної автономії»²³.

Досить впливовою в Україні була партія російських есерів. Її осередки діяли в усіх губерніях. Загальна чисельність сягала 69 тис. чоловік²⁴. Російські есери входили до Центральної Ради (мали 2 місця) і Малої ради. Лідер партії О. Зарубін входив до складу Генерального секретаріату. Партія, згідно з програмою виступала за перетворення Росії на федерацію. Слід зауважити, що перевага російських політичних партій в Україні створювала великі труднощі для проведення в життя навіть найменших українських вимог, і без згоди російських меншовиків, есерів, кадетів українські визвольні сили не могли б вирішувати головні питання української революції. Тому і Центральна Рада і українські соціалісти змушені були постійно звертатися до російських соціалістів, прислуховуючись до них.

Таким чином, діяльність всіх загальноросійських партій в Україні була спрямована на збереження цілісності та неподільності Російської держави. Не дивлячись на розбіжності з багатьох питань у розв'язанні українського питання ці сили або відкидали і не визнали сам факт існування українського народу, як окремої етнічної спільноти, або ігнорували його, висуваючи пріоритетним класовий принцип поділу суспільства, а не національний.

Свою специфіку щодо національного питання мали і інші політичні партії національних меншин. Так, наприклад, єврей-

²³ Старух О. Зазн. праця. — С. 71.

²⁴ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 1. — С. 532.

ські партії мали досить широке представництво у Центральній Раді — 6% місць депутатів Ради. У Малій раді з 65 її членів 16 були представниками єврейських партій та об'єднань²⁵.

Однією з найвпливовіших єврейських партій в Україні був Бунд, чисельність якої весною 1917 р. значно зросла. Найчисленнішими організаціями Бунду в Україні були Катеринославська (800 членів), Одеська (780), Київська (760), Харківська (582), Прилуцька (435), Білоцерківська (350), Єлисаветградська (300), Вінницька (250)²⁶.

Програма Бунду з національного питання закріплювала такі вимоги: єдина і неподільна Росія, для кожної національності право на вільний розвиток, тобто рівноправність мов національних меншин, автономія територій, які відрізняються своїми економічними, національними і побутовими особливостями²⁷.

Єврейська робітничка партія соціалістів-територіалістів у березні 1917 р. провела партійну конференцію на якій були сформульовані основні поточні завдання. До таких конференція віднесла: гарантію прав національних меншин, визнання за меншинами права на національно-персональну автономію, яку, між іншим, партія визнавала як одну із необхідних умов успішної класової боротьби єврейського пролетаріату²⁸.

У червні 1917 р. соціалісти-територіалісти об'єдналися з єврейською соціалістичною партією. Нова партія отримала назву Об'єднаної єврейської соціалістичної робітничої партії (ОЄСРП).

Програма ОЄСРП декларувала «єдність російського робітничого класу як органічної частини «екстериторіальної» єврейської нації та міжнародного пролетаріату». Центральним пунктом партійної програми стала «національно-персональна автономія»,

²⁵ Солдатенко В. Єврейське представництво в Центральній Раді // Єврейське населення Півдня України: історія та сучасність. Тези до наукової конференції 19-20 листопада 1992 р. — Запоріжжя, 1992. — С. 55.

²⁶ Найман О. Єврейські партії та об'єднання України (1917–1925 рр.). — К., 1998. — С. 46.

²⁷ ЦДАГО України. — Ф. 41. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 17–17 зв.

²⁸ ЦДАГО України. — Ф. 41. — Оп. 1. — Спр. 47. — Арк. 4 зв.

яка передбачала єврейське самоврядування не тільки у питаннях культури («культурно-національна автономія»), а й охоплювала вирішення соціальних та інших питань²⁹.

ОЄСРП мала в Центральній Раді представництво — 13 місць³⁰. Позицію ОЄСРП щодо ставлення до українського національного руху виголосив представник партії М. Шац-Анін у виступі на 3'їзді народів у вересні 1917 р. Предбачався захист в законодавчому порядку прав національних меншин. Національні меншини повинні були б мати право на створення національних спілок, право на публічне використання рідної мови. Таким чином, партія вважала необхідним розбудову в Україні екстериторіальної національно-персональної автономії³¹.

Перша конференція ОЄСРП у жовтні 1917 р. прийняла резолюцію, якою підтримала українську демократію в її домаганнях автономії України. Щодо подальшої розбудови національного життя конференція закликала всі партійні організації підтримати діяльність секретарства з єврейських справ, а також проводити роботу по поширенню серед єврейських мас політики Центральної Ради, особливо по відношенню до національних меншин.

Єврейська соціал-демократична робітничка партія Поалей-Ціон в Центральній Раді мала 9 представників. У серпні 1917 р. вона налічувала 16 тис. членів. Поалей-Ціон визнавала неприпустимість єдності Російської імперії та створення національно-персональної автономії окремих націй з відповідними місцевими органами. Таким чином, основна вимога зводилася до здобуття рівних прав і можливостей усіх народів на всій території Росії. Право національно-персональної автономії повинно виражатися: «1. В декларуванні рівноправності всіх мов; 2. В наданні права всім націям організуватися автономно для вирішення

²⁹ Там само. — Спр. 56. — Арк. 19.

³⁰ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 1. — С. 12.

³¹ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 1. — С. 300.

в межах єдиної Російської держави своїх культурних та інших справ...»³².

В цілому, між єврейськими та українськими соціал-демократами майже не виникало розбіжностей з національного питання. Як перші, так і другі визнавали автономію України «в рамках єдності загальноросійського демократичного фронту», а всередині цієї автономії ще ширшу єврейську автономію. Зауважимо, що Поалей-Ціон підтримувала політику Центральної Ради до самого її розпуску.

Сіоністські партії в ході Української революції мали найменший вплив у Центральній Раді з усіх єврейських партій. Найактивніше про себе заявило київське бюро сіоністських організацій. Архівні документи свідчать про те, що місцеві сіоністські організації підтримували Центральну Раду і вимагали свого широкого представництва в ній³³.

Основна мета діяльності сіоністських партій зводилась до національного відродження єврейського народу на його історичній землі. Основними методами діяльності сіоністів були: збір пожертвувань для Палестини і проведення так званої еміграційної роботи, організація єврейських шкіл, культурницьких заходів, пропагування єврейського традиціоналізму, староеврейської мови, сприяння діяльності Єврейського національного фонду³⁴.

В цілому єврейські партії визнавали Центральну Раду вищим органом влади в Україні, виявляли бажання з нею співпрацювати, висувати своїх представників до її складу. Незважаючи на міжпартійні протиріччя, позиції цих партій щодо влади в Україні були майже тотожні. В. Винниченко, аналізуючи позиції партій національних меншин, писав: «Особливо євреї, чисто єврейські політичні партії, поставились розсудливо, а деякі з них навіть прихильно до ідеї української державності. Вони прийняли в свою свідомість ідею української державності, як

³² Див.: ЦДАГО України. — Ф. 41. — Оп. 1. — Спр. 127. — Арк. 1; Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — С. 540.

³³ Див.: ЦДАГО України. — Ф. 41. — Оп. 1. — Спр. 238. — Арк. 1–16.

³⁴ ЦДАГО України. — Ф. 41. — Оп. 1. — Спр. 43. — Арк. 38.

факт, як щось природне і неминуче, вклали її в свій світогляд, пристосували до неї свої власні прагнення і цілком свідомо рішуче й послідовно визнали себе громадянами Української держави»³⁵.

Позиції українських та єврейських партій з основних державотворчих питань, як правило, співпадали. Так було і в серпні 1917 р. на сесії Центральної Ради при обговоренні «Тимчасової інструкції», де єврейські партії разом з українськими пішли на компроміс при голосуванні за прийняття до відома інструкції Тимчасового уряду³⁶.

Усі єврейські партії голосували за III Універсал і особливо в тій частині, яка проголошувала національно-персональну автономію російському, єврейському, польському та іншим народам. Бунд та інші єврейські соціалісти виявили неабияку зацікавленість при обговоренні закону про національно-персональну автономію і вітали такий крок Центральної Ради³⁷.

Коли Центральна Рада прийняла IV Універсал, згідно з яким народам України гарантувалось право «національно-персональної автономії», більшість представників єврейських партій, виходячи з власного розуміння інтересів держави взагалі і єврейської людності, зокрема, як і депутати від інших національних меншин утримались від голосування за Універсал. Сіоністи на засідання не з'явились, а представники Бунду голосували проти³⁸.

Отже, отримання євреями України громадянських та національних прав обумовило відповідну соціальну стратифікацію єврейських партій, пристосовану до політичних реалій в Україні. Метою цієї системи була організація участі єврейського населення в розбудові країни та національного життя на засадах національно-персональної автономії.

³⁵ Винниченко В. Відродження нації. — К.-Відень, 1920. — Ч. 1. — С. 287–288.

³⁶ Див.: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 1. — С. 229–230; 243–244; 241–251.

³⁷ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 2. — С. 98–99.

³⁸ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 2. — С. 105–106.

Мала своє представництво в Центральній Раді (20 місць-2,5%) й інша чисельна національна меншина — поляки. В Україні інтереси цієї групи (четвертої за чисельністю після російської, єврейської та німецької) також були представлені політичними партіями та організаціями.

Вже 2 березня 1917 року відбулося зібрання польських кіл — Київська окружна рада, яка виділила зі свого складу «комітет дев'яти», що взяв на себе ініціативу створити більш широке політичне об'єднання.

Через кілька днів, 6 березня 1917 р. у Києві відбулося засідання «Об'єднаних польських організацій», де 552 делегати репрезентували інтереси 233 об'єднань поляків, які зосереджувалися, головним чином, на Поділлі, Волині та Київщині і були виразниками інтересів переважно поміщиків, буржуазії, інтелігенції та духівництва³⁹.

На цьому засіданні було обрано Польський Виконавчий Комітет (ПВК), до складу якого входили як представники консервативних кіл, так і ліберали і соціалісти. Такий склад комітету дозволяв його лідерам стверджувати, що «представником величезної більшості польського громадянства в цьому краю не суть поодинокі партії, а ПВК»⁴⁰.

На засіданні виконавчого комітету 8 березня 1917 р. ухвалено постанову, в якій відзначалося, що поляки стоять на ґрунті самовизначення народів. 18 березня було відправлено листа з вітанням до Української Центральної Ради, в якому українці були закликані до взаємопорозуміння та співпраці з поляками як рівноправний братній народ.

18 червня 1917 р. у Києві відбувся з'їзд польських офіцерів України, який вітав прагнення українського народу до політичного визволення і заявляв, що поляки готові підтримувати ці

³⁹ *Старух О.* Польські політичні партії і організації та самовизначення України за доби Української Центральної Ради // Міжнародний науковий конгрес «Українська історична наука на порозі ХХІ ст. — Чернівці, 16–18 травня 2000 р. — Чернівці, 2001. — С. 238.

⁴⁰ ЦДАВО України. — Ф. 1115. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 10.

прагнення. Дане зібрання виробило проект «Статуту прав польської людності на Україні», в якому зазначалось, що поляки як меншина мають право «робити заходи, щоб заховати, підтримувати і розвивати народність польську (мову, культуру та економічно-господарські інтереси)»⁴¹.

4 липня 1917 р. після домовленості Центральної Ради з Тимчасовим урядом знову до неї була відряджена делегація польського виконкому «щоби порозумітись щодо уділу поляків в державно-творчій роботі на Україні». Серед висунутих комітетом вимог були наступні: 1) надати представництво польській меншині на рівні 5-6% від кількості членів Центральної Ради; 2) в Генеральному секретаріаті створити посаду Генерального секретаря з польських справ, а при інших секретарствах — референтів-поляків; 3) призначити на ці місця кандидатів, обраних польськими організаціями⁴².

Відповіді на цей лист від Центральної Ради польський комітет не отримав. Місця ж для репрезентації польської меншини було віддано Демократичному Централові, від якого до складу Ради й увійшли на початку липня 1917 р. М. Міцкевич та В. Рудницький.

У липні 1917 р. у Києві відбувся III з'їзд поляків на Русі, на якому серед інших було прийнято резолюцію, де визначалося ставлення поляків до українського визвольного руху. В ній, зокрема, зазначалося: «З'їзд вітає гаряче прямування українського народу до політичного визволення і заявляє, що поляки, як одвічні мешканці цього краю, готові до співпраці у творенні підстав власного життя народу українського у забезпеченні прав меншості народу польського на Україні»⁴³.

Окремо у виступі керівника комісії підкреслювалася необхідність будування справжньої демократії, а також забезпечення рівних прав поляків у господарських справах. У цьому напрямі

⁴¹ Нова Рада. — 1917. — 21 червня.

⁴² ЦДАВО України. — Ф. 1115. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 10 зв.

⁴³ Старух О. Польські політичні партії і організації та самовизначення України... — С. 239.

на з'їзді було відзначено, що «поляки будуть прагнути до такого розв'язання аграрного питання, яке неодмінно збереже для суспільного розвитку принцип недоторканості особистої власності й не буде, таким чином, загрожувати інтересам польської людності на Русі»⁴⁴.

Зауважимо, що Центральна Рада репрезентувала всі політичні течії відповідно до їх впливу у суспільстві, а за партійним складом мала здебільшого соціалістичний характер. На VI сесії Центральної Ради у серпні 1917 р. польську меншину представляли 11 делегатів, серед яких не було жодного представника від ППС, а від соціал-демократів Королівства Польського лише один з чотирьох.

З принципових питань, які розглядались у Центральній Раді та Генеральному секретаріаті представники польської меншини досить часто були в опозиції. Так було при обговоренні організації польської армії, тимчасових правил допомоги виселенцям, земельного закону тощо. Однак сама участь представників польських організацій в діяльності Центральної Ради, інших органах, підтримка українського руху в головному — державотворчому процесі — відіграла позитивну роль.

Проаналізувавши викладене, можна зробити висновок, що національні партії, які представляли етнічні меншини у Центральній Раді, хоча й приділяли велике значення національному питанню, передусім відстоювали власні національні інтереси. Зокрема, жодна із загальноросійських партій, що діяли в Україні, відкрито не визнала за українським народом право на національно-територіальну автономію, а проблема національних меншин зводилася до задоволення національно-культурних вимог.

Єврейські партії, які в своїх програмах поставили за ціль вирішити національне питання для єврейського народу, підтримували і український визвольний рух, яку б форму державного устрою він не поставив на порядок денний. Окрім того, єврейськими політичними силами був обґрунтований пріоритетний

⁴⁴ Там само. — С. 239.

принцип національних вимог — право на національно-персональну автономію для єврейського народу.

Позиція польських партій була нейтральною, але не нейтрально-позитивною у відношенні до Української революції, тобто поляки підтримували визвольний рух до тієї межі, за якою він розходився з інтересами польського державницького руху.

Особливо ксенофобською спрямованістю, неприкритим націонал-шовінізмом вирізняються «десять заповідей УНР», оприлюднені М. Міхновським у 1903 р. Зокрема: Усі люди — твої брати. Але москалі, ляхи, мадяри й жиди — це вороги нашого народу, як довго вони панують наднами й визискують нас»⁴⁵. Така спрямованість «Заповідей» давала небезпідставний привід розглядати всю громадсько-політичну діяльність М. Міхновського через їхню призму. У суспільно-політичному спектрі лівоцентристського спрямування він опинився в атмосфері відчуження. Його не зрозуміли, а то й засуджували М. Грушевський, В. Винниченко, Є. Чикаленко, С. Петлюра. С. Петлюра в самостійницькому радикалізмі бачив сприятливий ґрунт «для зростання серед українського населення таких несимпатичних явищ як антисемітизм, русофобія і навіть людожерство до інших національних елементів на Україні»⁴⁶.

Відлуння цих «заповідей» було довготривалим і резонансним. Пройдуть роки і М. Грушевський, уже як Голова Центральної Ради, змушений буде від імені української влади відповідати на тривожні запитання: «Чи се за нашою згодою і відомістю виголошуються по різних містах такі слова, що Україна тільки для українців, а «кацапам» звідси треба вибиратись, що всякі посади на Україні повинні тепер займати тільки українці, а іншим людям робити тут нічого». Відповідь була однозначною: Ні я, ні мої товариші, — організовані Українці, — не згоджувалися з такими поглядами, не мали ніяких таких гадок навпаки — звідси проти них виступали і виступатимуть,

⁴⁵ Міхновський М. Самостійна Україна. — К., 2003. — С. 9.

⁴⁶ Курас І.Ф., Турченко Ф.Г., Геращенко Т.С. М.І. Міхновський. Постать на тлі епохи // Український історичний журнал. — 1992. — № 9. — С. 84.

бо вони незгідні ні з нашими принципами, ні з інтересами України. Ми думаємо якраз, що Україна не тільки для українців, а для всіх хто живе на Україні...Всякий, хто водиться такими поглядами, дорогий співгромадянин для нас, незалежно від того, хто б він не був — Великорос, Жид, Поляк, Чех».⁴⁷

Діаметрально протилежним бачили розв'язання цієї проблеми інші політичні партії. Так, саме з причин відвертої ксенофобії і радикального націоналізму брошура М. Міхновського «Самостійна Україна» не була прийнята українськими партіями. На протипагу ксенофобському гаслу «Україна для українців!» програма Української демократично-радикальної партії проголошувала: «Інші народності, що живуть на території України, мають рівне з українцями право задовольняти свої національні, культурні й економічні потреби і в урядових установах вживати своєї рідної мови»⁴⁸. Забезпечення прав національних меншостей вимагали партія українських есерів, Українська демократична партія та ін. Партія соціалістів-федералістів не тільки проголошувала права «неукраїнської людності», а й визначала обов'язки держави щодо їхнього гарантування: пропорційне представництво іноетнічного населення в законодавчому органі влади; право засновувати культурні товариства й об'єднуватися в національно-культурні спілки; право неукраїнської людності в районах, де вона складає не менше як одну п'яту частину всього населення, звертатися до урядових осіб і властей та одержувати від них відповідь своєю рідною мовою⁴⁹.

Зростання етноконфліктності спричинялося в багатьох випадках політичними діями не стільки центральної української влади, скільки інших суб'єктів етнополітики — місцевих владно-

⁴⁷ Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. — К., 1991. — С. 106.

⁴⁸ Програма Української демократично-радикальної партії // Самостійна Україна. Зб. програм українських політичних партій початку ХХ століття. — Тернопіль, 1991. — С. 64.

⁴⁹ Програма Української партії соціалістів-федералістів // Багатопартійна українська держава на початку ХХ ст. — К., 1992. — С. 35.

управлінських структур, регіональних лідерів, еліти та загалу етнічних груп. Проте відбудувати в повному обсязі ті установи національного самоврядування, які існували при Центральній Раді, Директорія не поспішала. В законі від 24 січня 1919 р. «Про відновлення національно-персональної автономії»⁵⁰, який на відміну від постанови 10 грудня 1918 р., котра не мала юридичного характеру, або Декларації, що була лише проголошенням намірів, являла собою легітимний законодавчий акт діючої влади, йшлося про скасування закону гетьманського уряду від 9 липня 1918 р., але окремою статтею створення національних міністерств не виділялося.

Реально відродження інститутів національної автономії торкнулося лише єврейської меншини. Після прибуття Директорії до Києва розпочалося формування міністерства єврейських справ, а у березні 1919 р. міністр єврейських справ увійшов до складу Кабінету Міністрів. З самого початку своєї діяльності міністерство єврейських справ приступило до розробки законопроекту про єврейські органи самоврядування на підставі закону «Про національно-персональну автономію», і вже на початок лютого 1919 р. законопроект був підготовлений⁵¹.

Міністерства російських і польських справ, які відтворювали б відповідні установи періоду Центральної Ради, поновлені не були. Отже, російська та польська як, зрештою, і інші національні меншини, не мали в системі вищих органів державної влади та управління власних національних установ, які б опікувалися їхніми інтересами і втілювали в життя проголошене право на автономію, а до компетенції існуючих державних органів ці завдання безпосередньо не входили.

Таким чином, задекларований постановою від 10 грудня 1918 р. намір Директорії в частині відновлення ряду міністерств не був реалізований до кінця. Причини такої вибіркості згадуваний вже С. Гольдельман пояснював тим, що голова Директорії

⁵⁰ Вістник Державних Законів для всіх земель Української Народної Республіки. — 1919. — Вип. 5. — Ч. 70. — С. 34.

⁵¹ Нова Рада. — 1919. — 4 лютого.

В. Винниченко «мав... великі сумніви, чи буде це відповідати реальним обставинам часу, коли б були відновлені також міністерства для російської і польської меншості, і міністри поляк або росіянин зайняли б свої місця повноправних членів уряду УНР»⁵². За його твердженням, В. Винниченко чітко розмежував наміри щодо відновлення автономного статусу меншин та доцільність входження окремих «національних міністрів» до складу уряду.

Це був начебто яскравий прояв національної природи Директорії, який, однак, свідчив не стільки про силу, скільки про слабкість нового режиму. П. Христюк однозначно негативно висловився про цю особливість складу Ради Народних Міністрів: «Шкідлива ізоляція українських елементів таким чином не тільки не усовувалася, але дуже сильно поглиблювалася. Мало того, що в складі кабінету не було ні одного неукраїнця, залишались не обсаженими до того ще й міністерські пости по міністерству великоруських і польських справ (які існували, згідно з законом Центральної Ради про національно-персональну автономію, відновленого Директорією). Голова Директорії заявив, що ці міністерства не будуть відновлені «аж до вияснення політичних стосунків між Україною і Сов. Росією та Польщею». Таке «пояснення», звичайно, не сприяло утворенню справжнього класового робітничо-селянського фронту на Україні; воно несподіваним способом перекладало відповідальність за політику польської буржуазії на польський пролетаріат в Україні, а також позбавляло (коли не фактично, бо до здійснення планів Директорії майже не дійшло через війну, то в припущенню) московське населення України певних прав тільки через те, що УНР не встановила приязних відносин з Сов. Росією». Якщо не брати до уваги класову риторику П. Христюка, то в цих спостереженнях можна побачити одну із визначальних характеристик Української революції — її національну суть, яка неминуче

⁵² Гольдельман С. Жидівська національна автономія в Україні. 1917–1920. — Мюнхен, 1967. — С. 98.

вела до загострення міжетнічних конфліктів, особливо між етносами, які ще недавно визначалися як гноблячий і гноблений.

Будь-яка національно-визвольна революція передбачає існування такого конфлікту і робить спроби до його вирішення. Анти гетьманське повстання та перемога Директорії призвели до загострення міжетнічних стосунків. Поза впливом Директорії залишились не лише праві, консервативні російські елементи, але й російська, польська та єврейська революційна демократія та російські більшовики. П. Христюк як один з активних політиків того часу вважав, що це була фатальна помилка української влади, що їй «необхідно було рішуче й негайно покінчити з ізоляцією українських революційних робітників та селян від неукраїнського революційного робітництва, немилосердно розірвати з єдиним національним фронтом». Умоглядно ця рекомендація виглядає досить привабливо. Але з історії 1917–1918 рр. добре знаємо, як важко в російській свідомості приживалася ідея автономії України і якою недоброзичливою була її реакція на IV Універсал УЦР.

Не викликав у росіян підтримки й малоросійський гетьманський варіант України. Гетьманську Україну «руський человек» сприймав лише як певний тимчасовий і фатальний збіг обставин, який дозволяв захватись від більшовицької загрози, але не сприймався як щось стале. Відновлення Директорією УНР оцінювалось ним як чергова державно-політична катастрофа, яка мало чим відрізнялась від більшовицької, а можливо, була ще гіршою в силу своїх національних особливостей.

Зразу ж, після відречення гетьмана В. Вернадський, тоді Президент Української Академії наук, зробив у своєму щоденнику такий запис: «Невероятная смена событий. Даже трудно себе представить, сколько пришлось пережить и как резко меняется настроение, психология окружающего. Сейчас в очень широких кругах — ожидание большевизма, новой смуты; кроме немногих, широкие круги не верят в прочность создаваемого и считают все движения преддверием большевизма. У многих даже является совсем неправильное отношение — пренебрежи-

тельное — к национальному элементу, который явился внешним проявлением движения Петлюры»⁵³.

Нам невідомі жодні матеріали, написані представниками російської демократії, в яких би висловлювались найменші симпатії до Директорії чи принаймні робилася спроба зрозуміти її політику. Напевно, у висновок про те, що Директорії не вдалося знайти спільної мови з неукраїнською демократією, треба внести певну корективу про те, що й російська сторона не виявила прагнення до такого діалогу. В майбутньому ця обставина зіграла злий жарт як з одними, так і з іншими, змусивши поодинці протистояти більшовикам.

Існування посад міністрів у справах російської і польської національних меншин бачилося голові Директорії передчасним. Адже росіяни в Україні усвідомлювали себе представниками російських державних інтересів, а не звичайними лояльними громадянами України; відносно розбудови польської автономії, то, як вважав В. Винниченко, попередньо слід було б дочекатись врегулювання прав української меншини у Польщі.

На наш погляд, зволікання Директорії відновити національно-персональну автономію для польського населення УНР можна пояснити такими основними причинами. По-перше, в цей час йшла боротьба між армією УНР та польською армією за Західну Волинь. Крім того, на теренах Галичини тривали воєнні дії між Українською Галицькою армією та збройними силами Польської держави. По-друге, частина польської спільноти Правобережної України активно включилась в процес відбудови польської державності, а дехто прямо сподівався на приєднання Поділля та Волині до Польської держави. Так, у січні 1919 р. в селах Фельштин, Куріївка Проскурівського повіту Подільської губернії озброєне місцеве польське населення виступило проти УНР. Щоправда, висланий військовий загін швидко і безкровно нейтралізував цей виступ. Було заарештовано 16 чоловік⁵⁴.

⁵³ Вернадский В.И. Дневники. 1917-1921. Октябрь 1917 — январь 1920. — К., 1994. — С. 97.

⁵⁴ Робітничка газета. — 1919. — 2 лютого.

Польські кола ставили перед собою завдання — поставити під сумнів право українського народу на Правобережну Україну. При цьому українці трактувалися тільки як «дикуни» та «гайдамаки». Серед місцевого селянства безкоштовно поширювалась членами товариства література, яка «обґрунтовувала» права Польщі на Волинь та Поділля. Характерно, що подібна позиція поділялась не тільки консервативними польськими діячами, а й демократичними колами⁵⁵. Деякі з них у свій час підтримували УНР, але після відновлення польської незалежності змінили свою позицію щодо самостійної України. В цих умовах створення польського міністерства, інших органів самоврядування могло б бути легальним прикриттям для проведення агітаційної антиукраїнської роботи. По-третє, Директорія та інші українські державні інституції повинні були рахуватись із настроями українських політичних партій та громадськості, де переважали у цей час антипольські погляди.

Розглянемо матеріали лише кількох тодішніх часописів, що значною мірою віддзеркалювали тодішні суспільні настрої. У виданні Подільської губернської народної управи часописі «Село» було вміщено велику статтю «Гайдамачина». У ній ідеалізувались гайдамаки, а вся провина за кровопролиття повстань 1734, 1750, 1768 років покладалась виключно на польських магнатів, шляхту, католицьке духовенство⁵⁶. У листку інформаційного бюро армії УНР «Новини», що виходив у Жмеринці, 14 лютого 1919 р. було надруковано допис «Поляки на Україні», що давав різко негативну оцінку польській спільноті України. Зокрема, стверджувалось, що місцеві польські поміщики вживають усіх заходів для того, щоб повернути всю страчену землю. Одні з них сподівалися на підтримку країн Антанти, десант якої в цей час висадився на Півдні України і мав свою базу в Одесі, інші — шукали допомоги в Польщі. На думку редакції часопису, більшість польських поміщиків залишалися в

⁵⁵ Гай С. Польський стан посідання // Вісник УНР. — 1919. — 7 лютого.

⁵⁶ Село. — 1918. — 29 листопада.

Україні і своєю «нечесною і підпільною роботою намагаються внести рознь в нашу народну армію та народну владу, щоб розбити нас на фронтах, а відтак загарбати знову наші землі»⁵⁷. Загалом друковані часописи армії УНР відзначилися найбільш яскраво вираженим антипольським спрямуванням. Позиція військових в умовах анархії та «отаманщини», яка розквітала в Україні за доби Директорії, мала надзвичайно велику вагу, і її не могли не враховувати члени Директорії та уряд.

Протягом першої половини 1919 р. діяльність Директорії проходила в надзвичайно несприятливих умовах. Вона змушена була переїжджати з місця на місце, прийняті нею закони функціонували лише на обмеженій території або взагалі не виконувались.

Певна стабільність мала місце лише в часи так званої Кам'янецької доби Директорії УНР (червень-листопад 1919 р.), коли Кам'янець-Подільський на деякий час став головним державно-адміністративним центром УНР. Тоді було видано низку законів, що стосувались розвитку єврейської національно-персональної автономії, однак щодо автономії для польського населення України ніякої згадки не було. Часописи УНР і далі продовжували друкувати антипольські матеріали. Так, в урядовому «Віснику УНР» від 17 липня 1919 р. було вміщено замітку «Польський імперіалізм і Україна». У ній говорилось про те, що Польща ніколи не ставилася прихильно до України, стверджувалося, що польська спільнота мріє про «Велику Польщу» від «моря до моря», а дехто з поляків виступав за необхідність приєднання Кам'янця-Подільського до Польщі⁵⁸.

Проте незабаром зміст українських часописів дещо змінився. Можна допустити, що це було пов'язано з тим, що, починаючи від серпня 1919 р., Головний отаман військ УНР і голова Директорії С. Петлюра разом зі своїми найближчими однодумцями під впливом зовнішньополітичних невдач робить спроби

⁵⁷ Поляки на Україні // Новини (Жмеринка). — 1919. — 14 лютого.

⁵⁸ Вісник УНР. — 1919. — 17 липня.

порозуміться з керівництвом Польщі. Він звернувся з особистим листом до Ю. Пілсудського, в якому обґрунтував ідею необхідності спільної боротьби УНР та Польщі проти більшовизму.

27 серпня 1919 р. Головний отаман УНР у виступі перед українським військом підкреслив: «Об'єднання всіх демократичних сил України всіх національностей, які стали на ґрунт самостійності нашої республіки і участь їх в державному будівництві буде запорукою нашої перемоги над ворогами і запорукою нашого самостійного і ні від кого не залежного життя»⁵⁹. Звідси можна зробити висновок, що глава Директорії пропонував польській спільноті Правобережної України, гарантуючи при цьому задоволення її національних потреб.

Члени уряду почали частіше прислуховуватись до думок місцевих польських організацій. Так, 26 серпня 1919 р. у Могильові-Подільському міністр праці УНР О. Безпалко під час зустрічі із представниками профспілок, серед яких були і поляки, висловився за необхідність розширення принципів демократії та національної автономії⁶⁰. Тим самим він натякнув на можливість відновлення і польської автономії.

Ставлення тодішнього українського уряду соціал-демократа І. Мазепи до польської спільноти яскраво характеризує зміст статті «Україна і Польща», опублікованій офіційним часописом УСДРП. У ній давалася дещо відмінна від попередніх характеристика польської спільноти України. Зокрема, повідомлялось, що «серед польського панства є прихильність до А. Денікіна, бо соціальна програма цього генерала приємніша для польських магнатів. Але маси польської демократії без сумніву ставляться вороже до єдиної Росії». На думку проводу УСДРП, цілком можливий був союз польських політиків з поміщиками-росіянами для повалення української державності. «В цей момент, — зауважила газета, — було б повним божевіллям намагатись повернути Галичину. Це призвело б до війни на три фронти:

⁵⁹ Петлюра С. Статті. — К., 1993. — С. 14.

⁶⁰ Робітничка газета. — 1919. — 26 серпня.

з більшовиками, з А. Денікіним та Польщею. На наш погляд, необхідно порозумітися з Польщею. З огляду політичного моменту недопустимим є «задирання» Польщі...», — такий висновок робить редакція урядової української партії⁶¹.

Військові та зовнішньополітичні невдачі військ УНР призвели до того, що в листопаді 1919 р. більша частина України була окупована військами армії А. Денікіна. Деякі райони Західного Поділля та Волині за погодженням з урядом УНР опинилися під контролем польської армії. В Кам'янці-Подільському головноуповноваженим уряду УНР у відносинах з польською владою залишився І. Огієнко — ректор місцевого університету, відомий український вчений, пізніше чільний діяч УАПЦ. Однак реальної влади він не мав: її здійснювала польська військова адміністрація.

У цих умовах активізувалась місцева польська громада. 3 січня 1920 р. представницька делегація поляків Кам'янець-Подільського повіту на чолі з доктором В. Зеленським від імені широких верств польського населення (поміщиків, ремісників, хліборобів) передала керівнику Польської держави Ю. Пілсудському звернення, в якому містилася щира подяка за те, що польська армія «визволила наш старий Кам'янець від большевиків та анархії». Говорилось про те, що польська громада потерпіла багато кривд та утисків від різних урядів, тому всі поляки, багаті і бідні, поміщики, ремісники, сільські господарі прагнуть відновлення «великої могутньої Польщі». У заяві також містилася пропозиція, щоб Кам'янець-Подільський і надалі залишався польською фортецею Речі Посполитої. Крім того представники польської громади пропонували, щоб їх включили до місцевої цивільної влади⁶². Через кілька днів, йдучи назустріч цим побажанням, польською владою бургомістром Кам'янця-Подільського було призначено активного члена польської громади А. Шульмінського⁶³.

⁶¹ Україна і Польща // Робітничая газета. — 1919. — 9 жовтня.

⁶² Трудова громада. — 1920. — 14 січня.

⁶³ Подольський край. — 1920. — 11 лютого.

Отже, незважаючи на те, що Директорія та український уряд не заважали, а подекуди і сприяли процесу відродження польських освітніх та культурницьких закладів, вони не змогли здобути авторитет серед місцевих поляків. У першу чергу через нездатність припинити грабунки, організувати більш-менш дієву систему влади, що так було потрібно і українському і польському загалу. Польських поміщиків, зокрема, ніяк не влаштували аграрні перетворення українських урядів та нездатність Директорії навести елементарний порядок.

Початок 1920 р. характеризувався новим загостренням відносин між польськими військовими частинами та українськими урядовцями, частину яких було звільнено з роботи. До того ж від деяких польських посадових осіб часто лунали заклики про необхідність приєднання Поділля до Польщі. У зв'язку з цим голова Директорії УНР С. Петлюра 22 січня 1920 р. надіслав Ю. Пілсудському меморандум, у якому пропонував «поправити ті помилки, які досі зроблені польськими військовими властями на Поділлі і які, коли їх не усунути надалі, а наслідків від них тепер же негайно не ліквідувати — матимуть фатальне значення для України і відбиватимуться негативно на спокої і ладу суспільного Польського Панства»⁶⁴. Деякі заходи польським керівництвом було вжито. Питання про приєднання Поділля до Польщі на вищому та місцевому рівні ніхто вже не висував.

25 квітня 1920 р. розпочався спільний наступ польської та української армій проти більшовиків. Спочатку цей похід був успішним. Вдалося визволити від радянської влади майже всю Правобережну Україну. Українські поляки сприйняли прихід польської армії як довготривале явище. Щоправда, наказ головного командування польських військ від 27 травня 1920 р. розвіяв їхні ілюзії щодо приєднання Волині та Київщини до Польщі і закликав польське населення України зрозуміти, що польські війська не залишаться на роки на зайнятих ними тимчасово теренах. Тож, якщо польське населення, говорилося у наказі,

⁶⁴ *Петлюра С.* Зазн.праця. — С. 194-205.

хоче врятуватися від нового нашестя більшовиків, яке може настати після того, як польські війська залишать цю землю, «воно повинно щиро і у власних інтересах віддати свої сили на творення української державності і українського війська, створення якого зможе врятувати цю країну від повернення комуністичних орд»⁶⁵.

Про ставлення польського населення до ідеї українського державотворення секція польської дефензиви (контррозвідки) в Україні доповідала, що польська інтелігенція не вірила в реальність самостійного існування України, оскільки не була впевнена в можливості створення ефективної української адміністрації та армії. Проте вона була переконана, що існують підстави для державницького існування УНР за умови широкої опори на Польщу.

Загалом можна констатувати, що в програмах та діяльності всіх політичних партій національний фактор посідав провідне місце. Важливо зазначити, що всі програми проголошували повну рівність всіх громадян незалежно від національності, законодавчу охорону прав національних меншин, надання національним мовам державного характеру в місцях компактного проживання меншин. Практично всі партії, які відстоювали автономію України, включали до своїх програм положення про право національно-персональної автономії для неукраїнського населення.

Аналіз програмних документів політичних партій дає підстави стверджувати, що поряд з найгострішими соціальними проблемами питання правосуб'єктного статусу України було в числі найбільш пріоритетних. Бачення конкретних шляхів різнилося, як щодо стратегічних завдань, так і у визначенні тактики їхньої реалізації. Спільним для всіх течій української етнополітичної думки було прагнення до національної емансипації — чи то були радикальні вимоги державної самостійності,

⁶⁵ Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект. — К., 2000. — С. 108.

крайова автономія як умова еволюційного просування до національного самовизначення, чи скромні вимоги національно-культурної автономії.

Така взаємозалежність вносила у діалог між партіями і суспільством етнічну тематику, чим робила його повнішим, запобігала ігноруванню багатьох питань, які були конфліктними за своєю природою. Повнотою порядку денного дискусій, що точилися в суспільстві, значною мірою визначалася міра його громадянськості, яка була одним з головних чинників гармонізації міжетнічних відносин.

Тенденцією трансформації тоталітарної якості в якість громадянську тогочасне українське суспільство виявило в процесі руху до державної незалежності.

Однією з ознак цього стала багатопартійність, становлення якої відбувалося під впливом повалення самодержавства і одночасно різкого зростання політичної активності громадянського загалу.

Зважаючи на те, що рівень етнополітичних домагань, як правило, не перебував в прямій залежності від якості та рівня життя спільнот (найчастіше до політизації більше схильні етноси, чий соціальний розвиток іде за висхідною), то зростання вимог етногруп щодо їх участі у розподілі влади або принаймні в частині посилення посилення його впливу на прийняття етнополітичних рішень.